

Bijlage
Cultuurhistorische verkenning
Oudegracht aan de Werf 112 - A t/m L
Utrecht

ARCHITECTENKANTOOR
T P D S

Colofon

In opdracht van

Stadsingenieurs
Stadsbedrijven
Wervenprogramma
Versie 3.0 – 9 oktober 2023

Rapportage

Status: Definitief
Versie 1.0
23/10/2024

Opgesteld door

Architectenkantoor TPDS
L. Koenders

Gecontroleerd

Projectleider gemeente Utrecht
R. Pince van der Aa

Inhoud

Colofon.....	2
In opdracht van.....	2
Rapportage	2
Opgesteld door.....	2
Gecontroleerd	2
Inleiding	4
Toelichting op de locatie.....	4
Geschiedenis.....	5
Algemeen	5
Oudegracht 112.....	6
Oorspronkelijk gebruik	9
Individuele kelders	12
Oudegracht 112-A-B-C	12
Oudegracht 112-D-E-G-H-L1 t/m L3.....	15
Oudegracht 112-L3 t/m L9	17

Inleiding

Toelichting op de locatie

Deze cultuurhistorische verkenning gaat in op de ontstaansgeschiedenis van de plek waar de werfkelders met adres Oudegracht 112-A t/m L zich bevinden. Deze werfkelders bevinden zich voor de huidige bibliotheek, oorspronkelijk gebouwd als postkantoor aan de Neude.

Figuur 1: Uitsnede wervenkadaster gemeente Utrecht

Bron: <https://gu-geo.maps.arcgis.com/apps/instant/sidebar/index.html?appid=b391b0e74df846e68eb7e3fd901dff67>

Daar de achterliggende panden ten behoeve van de bouw van het postkantoor gesloopt zijn hebben de kelders geen verbinding meer met achterliggende structuren. De kelders zijn veelal zichtbaar dichtgemetseld aan de achterzijde.

Te zien is dat 3 kelders onder het brughoofd terecht zijn gekomen ten tijde van het verbreden van de Viebrug (VIB-3). Deze kelders maken geen deel uit van deze verkenning.

Momenteel zijn de kelders in gebruik door respectievelijk Stedin als netstation (112-A t/m C), rondvaartbedrijf Schuttevaer als opslag (112D), Ad-Hoc beheer als opslag (112E), en restaurant 'de Oude Muntkelder' (112G t/m 112L-9).

Deze notitie verkent beknopt de ontstaans- en ontwikkelgeschiedenis van het betreffende kelderrak. Op basis daarvan kan het aanzicht van de kelders globaal gedateerd worden.

Geschiedenis

Algemeen

De Utrechtse werfkelders kennen een lange ontstaansgeschiedenis. Al in de middeleeuwen werden de eerste werfkelders gemaakt. Bovendien zijn de Utrechtse werfkelders in hun omvang uniek in het land en de wereld.

De eerste sporen van de stad Utrecht zijn afkomstig uit de tijd van de Romeinse bezetting. Destijds bouwden de Romeinen ter plaatse van een kleinschalige nederzetting een groot militair fort genaamd Traiectum. De verbastering van het woord Traiectum tot Trecht leidde tot verwarring omdat deze benaming bijvoorbeeld ook gebruikt werd voor Maastricht, wat bekend stond als Maastrecht (Trecht aan de Maas – Traiectum aan de Maas). Utrecht wordt daarom ook wel Ultrajectum genoemd (boven-trecht).

Gedurende de middeleeuwen werd de Zuiderzee (tegenwoordig bekend als de provincie Flevoland) een zeer intensief onderdeel van de handel door de visserij die er plaatsvond. De stad Utrecht had via de rivier de Vecht een directe verbinding met de Zuiderzee. Gedurende de middeleeuwen werd er vanaf Utrecht een verbinding gegraven met de Rijn, waardoor het handelsverkeer uit de Zuiderzee een grotere bereikbaarheid kreeg. Deze zogenaamde Vaartsche Rijn werd verbonden met de Vecht door middel van een gracht die door de stad gegraven werd.

De uitgekomen grond van deze gracht werd naast het kanaal opgestapeld waardoor dijklichamen ontstonden. Deze dijklichamen dienden ook tegen overstromingsgevaar van de gracht. Om de goederen vanaf de gracht de naastgelegen woningen en winkels in te krijgen moest men dus het dijklichaam op, en ook weer af. Al snel leidde dit tot het graven van tunnels door het dijklichaam om dit proces te vereenvoudigen. Deze tunnels werden langzaam uitgebreid tot verlengstukken van de achtergelegen kelders. Daarmee waren de eerste werfkelders een feit.

Nog tijdens de middeleeuwen was de Oudegracht volledig voorzien van werfkelders. Dat betekent dat de kelders met de nummers 112-A t/m L minimaal 500 jaar oud zijn. Rond het begin van de 19e eeuw nam de bevoorrading via de gracht af. Dit kwam doordat goederen op den duur ook met vrachtauto's bezorgd konden worden. Dit maakte de werfkelders overbodig, en leidde ertoe dat het wervengebied een rommelige mengelmoe van woningen, werkruimtes en opslagen werd.

Figuur 2: Gezicht op een opslagplaats aan de werf tussen de Viebrug en de Jansbrug. Mogelijk werd hier al deels gewerkt aan het herstel van het wervengebied

Bron: Onbekend 1944 geraadpleegd: archieven.nl (42404)

Pas na de Tweede Wereldoorlog kon de gemeente een initiatief bewerkstelligen het aanzicht van de Werven op te knappen. Dit gebeurde door de werf en de werfmuur te onteigenen.

Oudegracht 112

De kelders met adres Oudegracht 112 zijn gepositioneerd ter hoogte van de Neude. Op de stedenbouwkundige kaart van Joan Blaeu is te zien dat deze zijde van de Oudegracht destijds was volgebouwd met huizen als ook een groter volume in hetzelfde bouwblok aan de zijde van de Neude. Dit was het Ceciliaklooster wat aldaar gebouwd is in 1396. Na het opheffen van het klooster in 1567 werd hier de Koninklijke Nederlandse Munt (KNM) gevestigd. Destijds stond dit gedeelte van de Oudegracht nog bekend als Wijk C 128-131, in 1890 gewijzigd naar Oudegracht Weerdzijde met nummer 73 en lager. Dit is in 1917 gewijzigd naar Oudegracht 108 en hoger. Behalve de kloostergebouwen had de KNM ook diverse panden aan de Oudegracht welke via de werfkelders de verbinding met de werf hadden. De KNM zou hier gevestigd blijven tot 1911 waarna de gebouwen gesloopt werden en er plaatsgemaakt werd voor het postkantoor waar heden dag de bibliotheek gevestigd is. Alvorens het postkantoor gebouwd werd, zou ook de Lange Viestraat en de Potterstraat verbreed worden en zou de Viebrug opnieuw gebouwd worden.

Figuur 3: Uitsnede stedenbouwkundige kaart van Utrecht vervaardigd door Joan Blaeu

Bron: Joan Blaeu (1659) - Traiectum Utrecht

Figuur 4: Gezicht op Oudegracht 112 voordat de sloop ten behoeve van het postkantoor plaatsvindt

Bron: Onbekend 1890 - 1900 geraadpleegd: archieven.nl (66584)

Daarbij valt op dat er diverse kelders afgesloten zijn bij het verbreden van de Viebrug; deze kelders zijn onder het landhoofd van de brug terecht gekomen en daarom niet meer toegankelijk.

De ingreep waarbij de verschillende panden aan dit deel van de Oudegracht gesloopt zijn om plaats te maken voor het postkantoor verklaart ook waarom de kelders geen achterliggende structuren meer hebben, dan wel dat deze structuren niet toegankelijk zijn. Dit is in diverse kelders te zien doordat de achterwand in een andere steensoort, een ander verband, en niet ingetand dichtgemetseld is. Dit neemt niet weg dat er nog structuren achter de kelders aanwezig kunnen zijn die momenteel niet waarneembaar zijn.

Figuur 5: Oudegracht 112 na de bouw van het postkantoor

Bron: F.F. van der Werf 1948 Geraadpleegd op hetutrechtsarchief.nl (28430)

Figuur 6: Gezicht op de Potterstraat: de glas en verfwaren winkel wilde niet wijken voor het nieuwe postkantoor

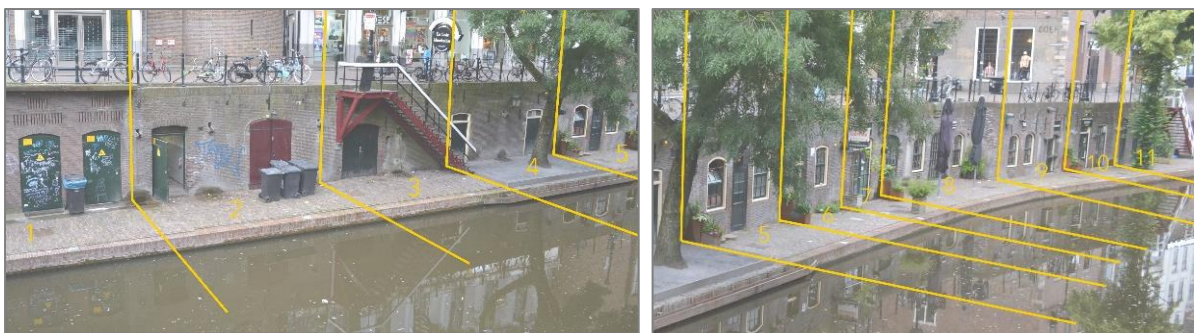
Bron: Onbekend 1927 geraadpleegd op hetutrechtsarchief.nl 42774

De enige sporen, met uitzondering van de kelders zelf die vandaag de dag nog zichtbaar zijn, dat er achter de kelders panden op de Oudegracht hebben gestaan zijn in het straatwerk van de werf gelegd. Hierin zijn de oude kadastrale grenzen gemarkeerd en krijgt elk 'kavel' een eigen legpatroon in het straatwerk.

Figuur 7: Kadastrale minuut met in het blauw de Rijksmunt gemarkeerd, rechts de oorspronkelijke verkaveling

Bron: kadastrale minuutplan 1811-1832

Figuur 8: kadastrale grenzen geprojecteerd: bestratingspatronen volgen de verdeling

Bron: eigen vervaardigde foto's (2024)

Oorspronkelijk gebruik

Uit divers beeldmateriaal valt op te maken dat de kelders oorspronkelijk vastgezet hebben aan de bovengelegen panden die veelal als winkels of voor dienstverlening in gebruik waren. Oorspronkelijk waren de kelders dan ook in gebruik als opslag en distributieruimte voor goederen die aldaar verhandeld werden, bijvoorbeeld als wijnkelder. De kelders waren door het vochtige en temperatuurstabiele binnenklimaat daar dan ook erg geschikt voor. Het is ook duidelijk te zien welke kelders in gebruik waren door de KNM: deze kelders waren afgezet met een afscheiding.

Figuur 9: gezicht op de werfkelders ter hoogte van de Jansbrug

Bron: J.A. Moesman 1904 geraadpleegd op archieven.nl (66588)

Figuur 10: Gezicht op de gebouwen en werfkelders van de Rijksmunt. Omstreeks 1919 gesloopt.

Bron: P. Oosterhuis 1858 - 1863 geraadpleegd hetutrechtsarchief.nl (808267)

Het was niet ongebruikelijk dat er in werfkelders gewoond werd. Dit is te herleiden aan de aanwezigheid van een stookplaats in de kelder, en een rookgasafvoer aan de buitenzijde van de kelder ter hoogte van waar de gewelven bij elkaar komen. Aan de werfmuur was in dat geval een schoorsteen bevestigd. Of onderstaande schoorsteen ook daadwerkelijk gebruikt werd als rookgasafvoer voor een woning in de kelder is niet bewezen.

Figuur 11: Schoorsteen bevestigd aan de werfmuur

Bron: Eigen gemaakte foto (2024)

Tegen de tijd dat goederen niet meer via de Oudegracht vervoerd hoefden te worden, maar met vrachtwagens naar hun bestemming gebracht werden sloeg de verloederings van het wervengebied toe. Het zorgde voor een rommelig en onhygiënisch aanzicht in de stad en was de gemeente daarmee een doorn in het oog.

Figuur 12: Gezicht op Oudegracht 112 na de bouw van het postkantoor voordat de Viebrug verbreed wordt

Bron: E.A. Blitz en Zn 1926-1928 geraadpleegd op archieven.nl (40789)

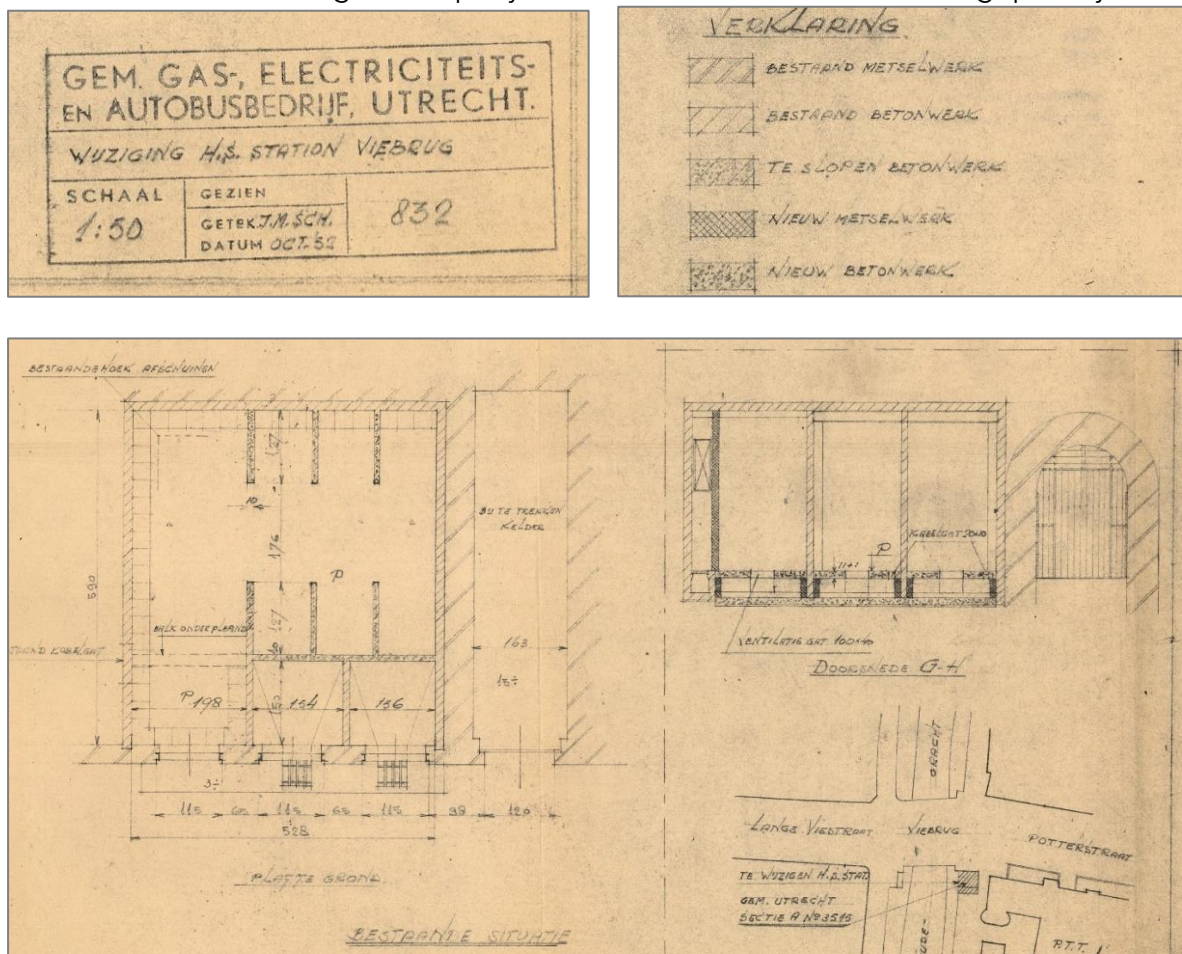
Uiteindelijk werd na de Tweede Wereldoorlog de werf en de werfmuur onteigend waardoor de gemeente op grote schaal herstel en reconstructie kon uitvoeren. Dit legde de basis voor het aanzicht van de werfmuren zoals we deze vandaag de dag herkennen.

Individuele kelders

Oudegracht 112-A-B-C

De kelders met nummer 112-A-B en C, gelegen aan de voet van de Viebrug, zijn momenteel in gebruik als netstation. Van deze kelders zijn als enige archieftekeningen gevonden van diverse ingrepen die tijdens en na het verbreden van de Viebrug hebben plaatsgevonden. Zo zijn deze kelders ten overstaan van de naastgelegen adressen ook het meeste aangepast in de constructie.

Zo valt op dat er in kelders 112-A en B geen gewelf zichtbaar is, maar een vlakke plafondconstructie. Te herleiden is op archieftekeningen uit 1952 dat destijds bij een aanpassing aan het netstation er in deze kelders een betonnen bak getekend is in de bestaande toestand. Hetgeen erop wijst dat de kelders dus al eerder aangepast zijn.

Figuur 13: Bouwkundige tekening t.b.v. de wijziging van het netstation naast de Viebrug

Bron: Gemeentelijk gas- en elektriciteitsbedrijf 1952

De archieftekening toont in de doorsnede het plafond en de wanden als gestreepte arcering, welke in de verklaring wordt omschreven als 'Bestaand betonwerk'. Deze tekening is opgesteld ten behoeve van werkzaamheden om de binnenwanden aan te passen en drainage onder de vloer richting de werf aan te leggen.

Figuur 14: Gezicht op de Oudegracht 112 met de Viebrug voordat deze verbreed werd

Bron: onbekend 1926-1928 geraadpleegd op archieven.nl (40805)

Op oud beeldmateriaal is te zien dat de gevel van de kelders ooit hersteld, dan wel opnieuw ingemetseld zijn. Ook de indeling is aangepast. Diverse deuren zijn van een enkele toegang verbreed tot een dubbele deur. Bovenstaande afbeelding laat de toestand zien voordat de verbreding van de Viebrug tot stand komt. In het wervenkadaster is te zien dat deze verbreding tot gevolg heeft dat de drie linkszijdige werfkelders vanaf de trap naar de werf onder het brughoofd terecht komen. De werfkelder met de enkele toegangsdeur en twee halfhoge zijlichten met gepleisterde gevel wordt daarbij aangepast tot het netstation met de betonnen constructie. Dit valt te herleiden door de naastgelegen kelder met enkele toegangsdeur waar een kalf in het kozijn boven de toegangsdeur zit. Deze deur is in dezelfde vorm nog altijd aanwezig in het huidige gevelbeeld.

Figuur 15: Verbreden Viebrug

Bron: Utrechts Wood en Beeld 1929

Figuur 16: Postkantoor in aanbouw

Bron: Kappen en v.d. Velde 1923

De foto van 2 augustus 1923 (Kappen en v.d. Velde) laat zien waar de kelders zich bevinden ten opzichte van het postkantoor wat op dat moment in aanbouw is. De enkele deur met tussendorpel zit bijna centraal onder de vierdelige raampartij. Op onderstaande foto van de huidige toestand is de deur op dezelfde positie te zien met daarnaast gelegen de drie toegangsdeuren tot het netstation.

Figuur 17: Aangezicht kelders Oudegracht aan de Werf 112-A-B-C ten opzichte van het postkantoor

Bron: Eigen gemaakte foto (2024)

Oudegracht 112-D-E-G-H-L1 t/m L3

Figuur 18: Gezicht op de Oudegracht Weerdzijde 73-lager (Rijksmunt) voorzien van nieuwe huidige adressen

Bron: Moesman, J.A. 1904 geraadpleegd op archieven.nl (66587)

De kelders met nummer 112D en 112E worden respectievelijk gebruikt als opslag. 112D door Schuttevaer rondvaartbedrijf, en 112E door leegstandsbeheer, welke de kelder op het moment van schrijven gebruikt voor het opslaan van sup boards. Op bovenstaande foto is op basis van de eerdere analyse over de positie van de kelders gemarkeerd wat de huidige adressen zijn van de kelders. Te zien is dat 112D en 112E voor de bouw van het postkantoor ook in gebruik waren door de KNM. Dit valt op te maken uit het feit dat de betreffende gebouwen boven deze kelders gepositioneerd waren en door de omkadering van de kelders met een terreinafscheiding.

Zowel nummer 112D als nummer 112E hebben tegenwoordig een dubbele toegangsdeur. Dit was ten tijde van het gebruik door de KNM nog niet het geval. Destijds zag de toegang tot deze kelders er net zo uit als de naastgelegen kelders met nummer 112C en 112G, waarvan deze laatste de eerste kelders is die momenteel in gebruik is door restaurant 'de Oude Muntkelder' als opslag.

Figuur 19: Oudegracht vanaf de Viebrug zijde postkantoor

Bron: Onbekend 1936 geraadpleegd op archieven.nl (400097)

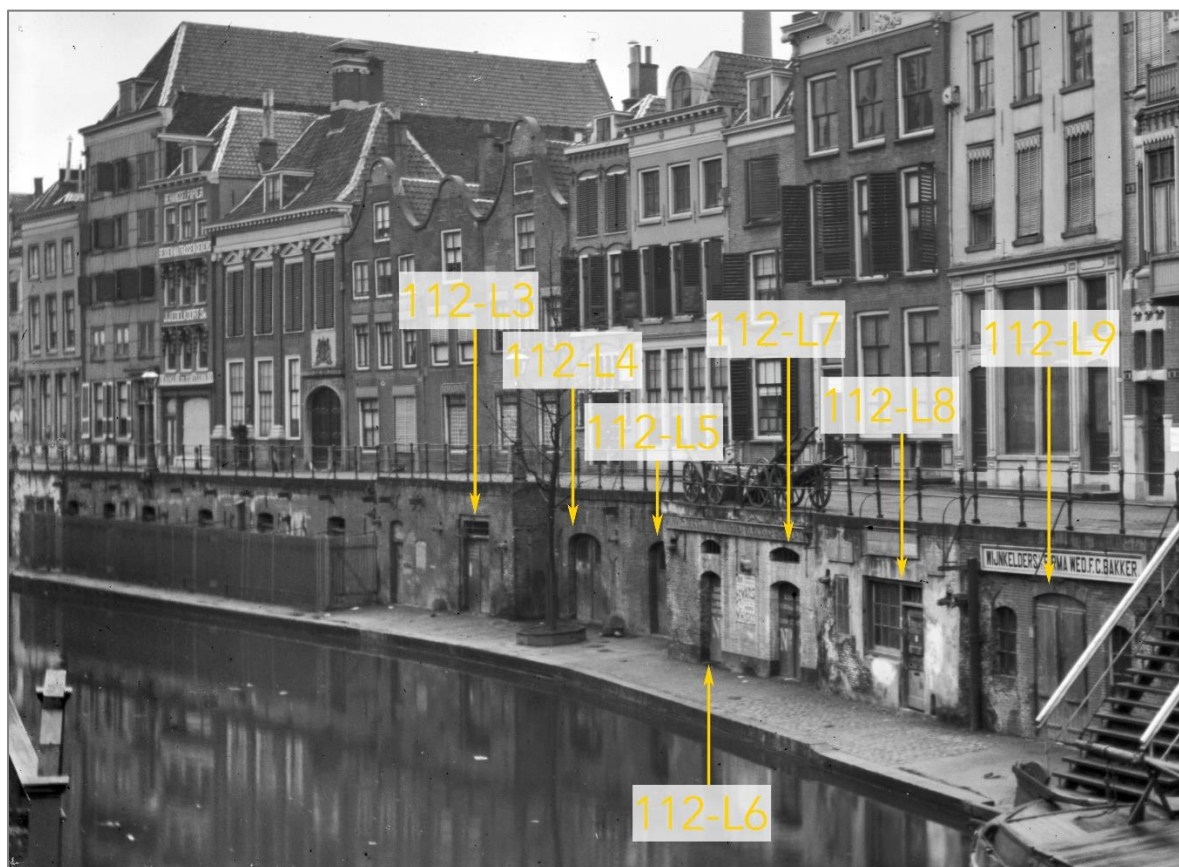
Bovenstaande foto toont de toestand rond 1950 na de oplevering van het postkantoor en het verbreden van de Viebrug. De toegangen tot de werfkelders lijken hier nog allen hetzelfde; een enkele deur met tussendorpel. De onderstaande foto toont de toestand in 1970 direct na de opening van het restaurant 'de Oude Muntkelder'. Hierin is te zien dat diverse gevelopeningen gewijzigd, verbreed of toegevoegd zijn. Waaronder kelder 112D waar in het wit een nieuwe dubbele pui met luiken te zien is. In deze kelder is ten tijde van het maken van deze foto een juwelier gevestigd.

Figuur 20: Gezicht op restaurant de Oude Muntkelder kort na opening

Bron: Gemeentearchief Utrecht 1972 geraadpleegd op archieven.nl (40419)

Oudegracht 112-L3 t/m L9

Figuur 21: Gezicht op de Oudegracht vanaf de Jansbrug op de kelders naast de Rijksmunt

Bron: Moesman, J.A. 1904 geraadpleegd op archieven.nl (66588)

Als verder gekeken wordt naar de kelders naast de Rijksmunt valt op dat de adressen met nummers 112-L3 t/m 112-L9, in het huidige gebruik onderdeel van restaurant 'de Oude Muntkelder' ten tijde van de vestiging van de KNM geen onderdeel hiervan waren. Dit valt op te maken uit de kadastrale minuut (zie figuur 7) en het feit dat de terreinafscheiding al naast kelders 112-L2 stopt (zie figuur 18). De naastgelegen kelders hebben meermaals gedurende de 20^e eeuw een andere gevelinvulling gekregen. 112-L2 (zie figuur 18) heeft een raam toegevoegd gekregen rechts naast de toegangsdeur. Bij 112-L3 is het deurkozijn volledig vervangen en heeft de bovenzijde van de opening een toog in het metselwerk gekregen. 112-L4 en 112-L5 hebben beiden nieuwe toegangsdeuren gekregen, waarbij 112-L5 ook links en rechts van de deuropening dezelfde raamopeningen heeft gekregen als 112-L2. De toegang van 112-L6 is volledig vervangen voor twee raamopeningen, daarbij is het bovenlicht in het metselwerk verdwenen. 112-L7 heeft alleen nieuwe toegangsdeuren gekregen, en er is een schoorsteen ingemetseld aan de buitenzijde. Bij 112-L8 is de pui volledig vervangen door twee enkele toegangsdeuren. 112-L9 heeft in bovenstaand figuur twee ramen aan weerszijden van de deur. Deze ramen zijn verdwenen en de toegangsdeur is vervangen. Ook is op dit figuur goed te zien dat de twee consoles waarin figuren met betrekking tot het Ceciliaklooster en de Rijksmunt, met daarop de straatverlichting nog niet aanwezig zijn.

Figuur 22: bestaande toestand aangezicht werfmuur nummers 112A t/m 112-L8

Bron: Eigen genomen foto (2024)